

(АВТО-)МИТОЛОГИЗИРАНЕ НА ЧЕШКИЯ ЪНДЪРГРАУНД ПРЕЗ 1970-ТЕ Г.

Александра Александрова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

(България)

(AUTO)MYTHOLOGIZATION OF THE CZECH
UNDERGROUND DURING THE 1970s

Alexandra Alexandrova

Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)

ORCID ID: 0009-0000-1074-1564

E-mail: alexandrova.alexandra1@gmail.com

Abstract: The present research examines the methods of mythologization and automythologization of the Czech cultural and social underground during the 1970s. What is the definition of the Czech underground; what are the main historical events, which lead the political opposition to create the document Chart 77; why underground isn't equivalent to dissent; why dissent in the mid-1970s chooses this subculture to create their own mythology and oppositional model of behaviour; how essays, publicistic texts and underground self-talking manifests are creating the underground mythology. These and more topics centre the present paper.

Keywords: underground, dissent, Czechoslovakia, 1970s, (auto)mythology, subculture, politics

Резюме: Изследването се занимава с моделите на митологизация и автомитологизация на чешкия културен и социален ън-

гърграунд през 1970-те години. Част от централните проблеми на настоящия текст са: как се дефинира чешкият тънгрграунд; кои са основните исторически събития, които спомагат за създаването на Харта 77 от политическата опозиция; защо „тънгрграунд“ и „дисидентство“ не са синоними; защо дисидентите от средата на 1970-те г. избират именно тази субкултура за създаване на тяхната собствена митологична система и опозиционен модел на поведение; как есетата, публицистиката и манифестите изграждат тънгрграунд митологията.

Ключови думи: тънгрграунд, дисидентство, Чехословакия, 1970-те години, (авто)митология, субкултура, политика

Чешкият тънгрграунд като културен и социален феномен представлява пълнокръвен, паралелен на официалната култура свят, обединяващ определени групи свободомислещи чехи, които остават непримирими с конвенциите и културните инструкции на комунистическия режим. Протестът им се състои в пропагандиране на идеите за живот в истина. Тънгрграундът моделира себе си като „весело гето“, наситен е с жлъчна самоирония, добронамерена веселост, склонност към автодеструкция, всичко това полято с обилно количество бира и скрито зад маската на швейковското поведение, безумието и лудостта. Тънгрграундът обединява музиканти, писатели, поети, философи, дисиденти и интелектуалци. Той е начин на живот, а не художествено направление; не е дисидентско движение и няма политическа програма – той е аполитичен. Негови синоними са термините „втора култура“ и „паралелна култура“.

Поради сложната си социална функция, противоречивост и провокативност, възникването на митовите около феномена „тънгрграунд“ в Чехословакия е повече от логично и процесът започва синхронно с развитието на самото явление. Както пише чешкият литературен историк и критик Мартин Путна, „всеки арест,

освобождаване или емиграция е историческо събитие, което се превръща в предмет на интензивна комуникация [...] Всяко събитие – в легенда, и оттам в основополагащ мит“ (Putna 1993). Участниците и привържениците на ъндърграунда през 1970-те г. от една страна устно и поведенчески моделират външносоциалните представи за него, а от друга го оформят програмно чрез различни текстове¹. В настоящето изследване няма да проследяваме стратегиите на автомобилизиране чрез художествената ъндърграунд продукция на периода, тъй като те предлагат друг модел.

Текстовете, които ни служат като изходна позиция, могат да бъдат обединени от една страна по хронологичен критерий, от друга – по признака нехудожественост. Те представят три гледни точки: на защитниците на ъндърграунда, на самия ъндърграунд и на официалните информационни канали. Става дума за няколко подбрани неофициални и официозни публицистични текста, отворени писма, есето „Властта на безвластните“ от Вацлав Хавел, както и основния манифест на ъндърграунда „Съобщение за третото чешко музикално възраждане“ с автор изкуствоведа, поет, критик и теоретик на ъндърграунда Иван Мартин Ироус, наричан „Magor“ (чеш. „луд“).

¹ От огромно значение за затвърждаването на ъндърграунд пантеона са съвременните художествени интерпретации и репрезентации на митовете, заложили в самия гръбнак на ъндърграунда. Романът антиутопия „Mysterium Tremendum“ („Мистерия, която вдъхва страхопочитание“) от Себастиан Райнер (2015), сборникът с гротескни разкази „Život na Kdysissippi“ („Живот в Някъдесисипи“) от Милан Козелка (2008), както и книгите „Готланд“ и „Направи си рай“ на полския журналист Мариуш Шчигел (преведени на български през 2014 и 2018 г.) са само някои от примерите, които показват, че само по себе си това контракултурно явление продължава да вълнува изследователите и феновете си и дори се превръща в наратив. С този иначе много интересен корпус от текстове няма да се занимаваме.

Необходимо е кратко историческо въведение към конкретното събитие, с което са свързани част от споменатите текстове. През 1970-те г. напрежението в политико-историческата обстановка на „нормализирана“ Чехословакия ескалира, дисидентските настроения се обострят и се формулират окончателно чрез инициативата *Харта 77*. Хартата обаче е само кулминация на недоволството, което се разразява мълнено в средата на 1976 г. Поводът е стартиралата през месец март същата година полицейска акция срещу група млади творци и музиканти от „втората култура“. Започва т.нар. **Процес срещу *Plastic People of the Universe***, при който деветнайсет души са задържани за хулиганство. Наричателно става името на процеса, което се формира от името на най-емблематичната рок група от първата генерация на чешкия тънгрграунд. Това е един от митологизиращите елементи, при който представата за целия тънгрграунд се усреднява в образа на един единствен представител – тънгрграунд рок групата *Plastic People* – и по този начин моделира интерпретациите на явлението. Пише ли се за чешкия тънгрграунд, неизменно се споменават *Plastic People*. Това дело срещу рок музикантите остава в историята на Чехословакия като символ на несправедливостите и терора на комунистическия режим срещу творците като цяло, но и като катализатор на масирано дисидентско противопоставяне.

През март 1976 г. полицията в Прага арестува четиринайсет младежи, а извън Прага – още четирима. Сред тези общо деветнайсет задържани лица са вече споменатият художествен ръководител на *Plastic People* Иван Мартин Ироус, басистът, вокалист, композитор и автор на текстове на *Plastic People* Милан Хлавса и Вратислав Брабенец – саксофонист, автор на текстове и една от водещите фигури в групата. Сред останалите арестувани са няколко знакови за чешкия

ъндърграунд творци като Павел Заичек – създател и фронтмен на другата важна рок група *DG 307*, евангелистът и певец Сватоплук Карасек, както и поетът с китара Карел „Чарли“ Соукун. Статичстически погледнато, повече от половината задържани са на средна възраст 35 г., останалите са около 25-годишни. Само трима от всички деветнайсет младежи свирят в *Plastic People*, а само още четирима са свързани пряко с дейността на групата – Иван Ироус, като техен художествен ръководител и мениджър, и технически лица. Защо тогава събитието остава в историята като *Процесът срещу Plastic People*? Защо и как се създава един от основните митологизиращи ъндърграунда конструктори?

През 70-те г. възникват десетки текстове, които нищят проблема за ареста и процесите срещу ъндърграунда. Огромният корпус публикации в официалния и неофициалния печат, свидетелски доклади от съда, писма и кореспонденции, отворени писма, есета, интервюта и много други са събрани и публикувани (някои от тях за първи път) в изданието „Кафява книга за процесите срещу чешкия ъндърграунд“ (*Hnědá kniha o procesech s českým undergroundem*, ред. М. Маховец, 2012). Всички те в по-голяма или по-малка степен нюансират един от основните митове за ъндърграунда, а именно, че той се състои от онеправдани творци, превърнали се в невинни жертви, с героичен ореол (Machovec ed. 2012: 224), които не целят нищо, освен да имат правото да бъдат себе си и да творят своето изкуство.

Чешкият литературен историк, публицист и есеист Мартин Путна посочва като важен феномен т.нар. „ъндърграунд писане“ (Putna 1993), свързано със склонността към автомитологизиране. Този модел на писане съчетава използването на актуалната информация, комуникацията (устна и писмена) и художественото преработване. Основополагащ мит за целия чешки ъндърграунд е историята на *Plastic People* и възникването на Харта 77.

Година преди известния процес, Иван Мартин Ироус публикува своя манифест „Съобщение за третото чешко музикално възраждане“. Това е един от нехудожествените текстове, които предпоставят възникването на собствена митология на тънгрграунда. Ироус пише, че тънгрграундът не се стреми към деструкция на властта чрез своите произведения и позиции, а към създаването на „втора култура, независима от официалните комуникационни канали, от обществените оценки и йерархия“ (Jirous 1975: 18). Изкуствоведът моделира подземната култура като „херметически затворено цяло“, чиято „изключителност израства от опозицията между официалната култура и субкултурата“ (нак там: 19). Тя е духовната позиция на интелектуалците и творците, които съзнателно и критически се разграничават от света, в който живеят, защото са разбрали, че легално нищо не може да се промени и изобщо нямат намерение да стават част от легалността. Според него да се живее в пространството на културата, най-вече на музиката, е „единственият автентичен екзистенциален простор за живот [...] Това не е негация [...], точно обратното – това е интуитивно и ясно обозримо разпознаване на културата като последната свободна област“ (нак там: 29). След като самият тънгрграунд програмно се обявява за тотално аполитичен, възниква въпросът как се формира клишираната представа за него като за политическа и дисидентска опозиция?

Една от често допусканите изследователски грешки е дефинирането на **тънгрграунда чрез дисидентството**. В монографията си „Световите на дисидентството“ (оригиналът е *Worlds of Dissent*, 2012, тук е използван чешкият превод *Světý disentu* от 2015) Джонатан Болтън, бохемист и преподавател в Харвардския университет, предлага любопитна гледна точка към отношенията между дисидентите и тънгрграунда. Ди-

сигентството може да се разглежда като политическа стратегия и опозиция на комунизма. Това е затворена и подредена цялост, неподвижна, неразвиваща се, защото е добре очертана като група от хора с еднакви идеи (Bolton 2015: 12). Това, разбира се, е твърде опростено определение. Проблемът за допирните точки и следователно за сливането на представите за ъндърграунд и дисигентство в чешки контекст е проблем от особена величина.

Дисигентите са хора, които обществено манифестират своя нонконформизъм и често се ползват с висок престиж в чужбина и в страната си. Те са пишещи хора, като актът на писане често е единственото политическо средство за привличане на внимание (пак там: 16). Върху образа на дисигента обикновено се наслагват романтично-идеалистични представи и терминът се превръща в нарицателно за герой.

Музикалният ъндърграунд, от друга страна, е една от линиите, по които може да се проследи развоят на дисигентството. През есента на 1976 г. съдебният процес срещу *Plastic People* се превръща в катализатор на политическата инициатива Харта 77. Може да се каже, че Хартата възниква благодарение на сливането между ъндърграунда и дисигентите. Способността на ъндърграунда да създава автолегенди вдъхновява интелектуалците, които се срещат на страниците на документа. По този начин дисигентите заемат митотворните техники на ъндърграунда и го интерпретират наново, за да създадат нов тип опозиция (пак там: 33). Този жест спомага за превръщането на групата *Plastic People* в олицетворение на ъндърграунда, а самата прослойка, възприемана от дисигентите като стратегия, по този начин им помага да дефинират себе си.

Дж. Болтън отбелязва, че в рамките на самия феномен легендите и митовете често функционират като заместител на прякото участие в събитията, но

и като начин на комуникация с тънгрграунд периферията и с официалната среда. Изследователят наблюдава, че тънгрграундът се обособява като сбор от митове и легенди, които маркират пространството около преките участници. Те са начин втората култура да привлича нови участници, но и да затвърждава собствената си идентичност: „без своите легенди, тънгрграундът няма да бъде нищо повече от секта“ (нак там: 178 – 179) и без тях представата за явлението ще бъде непълна.

Харвардският бохемист е сред пионерите в опита за демитологизиране на тънгрграунда. Той вижда противоречие в пропагандирането на идеята за процес срещу млади хора, като изтъква, че по-голямата част от арестуваните лица са около 35-годишна възраст. Самото налагане на съдебното дело като „Процес срещу *Plastic People*“ задава тон на negliжиране на останалите участници, които не са свързани с рок групата, но играят важна роля за тънгрграунда. Един от отговорниците за тази концепция е дисидентът, есеист и драматург Вацлав Хавел. В едно от известните си есета „Властта на безвластните“ той създава концепцията за „живот в истина“ и за „паралелни полиси на свободата“. Като най-ярка репрезентация на този живот в истина бъдещият президент вижда именно културния тънгрграунд, а като най-важно политическо събитие през 70-те г. Хавел определя Харта 77, предизвикана от процеса срещу:

[...] младите музиканти около групата *The Plastic People of the Universe*. В него [процеса] една срещу друга не стояха две политически сили или концепции, а два начина на възприемане на живота: от една страна стерилното пуританство на посттоталитарната върхушка, от друга страна неизвестни млади хора, които не искаха нищо друго, освен да живеят в истина: да свирят музиката,

която обичат, да пеят за това, което наистина преживяват, да живеят свободно, достойно и в братство [...] техният случай докосна всеки, който още не се беше предал [...] (Хавел/Havel 2017: 51, добавяне мое – А. А.).

Описанието на процеса прикрива някои противоречия, върху които се гради образът на ъндърграунда. Хавел налага романтичната концепция за млади творци, въпреки че повечето от тях са над 30 г. Освен това той внушава визията за автентичност и неполитичност на текстовете им. Само че протестни елементи в песните се появяват често, дори при *Plastic People*, и в тях е събрана цялата критичност спрямо политиката. Като цяло, говоренето само за *Plastic People* предлага фалшив образ на ъндърграунда, който отслабва опозиционната му сила.

В своето изявление от 12 юни 1976 г. дисидентите Вацлав Хавел, Иван Клима, Павел Кохоут, Лудвиг Вацулик, начело с проф. Вацлав Черни пишат за „процеса срещу членовете на няколко чешки рок групи (*Plastic People*, *DG 307* и др.)“ (Machovec ed. 2012: 145). В писмото до немския писател Хайнрих Бьол, изпратено от гореспоменатите, плюс поета Ярослав Сайферт и философа Ян Паточка, отново се потвърждава представата за процес срещу:

[...] четиринайсет млади души [...] изправени пред съда не за своите политически убеждения, дейности или амбиции, а – ако може така да се изразя – за своето отношение към света. Тези хора, които чрез музиката и текстовете си създават особен тип ъндърграунд култура, са обвинени в „престъплението“, че възпяват своето несъгласие с наложената ценностна система на обществото, в което живеят и за което е характерен лицемерният морал, бюрократичната вцепененост и консуматорския и унифициран начин на живот [...] В обвинението този факт удобно е пропуснат и пише

само за някакво „хулиганство“, което се опира върху това, че в някои от текстовете се появяват т.нар. неприлични думи, които можели да скандализират някого [...] (Machoves ed. 2012: 146).

Това са едни от важните дисидентски текстове, които реагират на процеса и посочват нарушаването на човешките права, което се случва в чешката гържава. В своето отворено писмо от 1976 г. до най-голямата неправителствена организация за защита на човешките права „Амнести интернешънъл“ психологът и изследовател Дана Немцова говори за *Plastic People* като „ядро на арестуваните“ (Machoves ed. 2012: 83). В публицистичните ѝ доклади например основният тон е обективно-информационен, затова текстовете ѝ са подплатени със солидна биографична справка за всеки един от подсъдимите – години, адрес, образование, месторабота, в коя група свири и каква е ролята му в нея. Целта на Д. Немцова е да обори официалните груби спекулации, разпространявани в националните медии и в чужбина, свързани с тенденцията обвиняемите да бъдат представяни като „декласирани бедствия“, чието съществуване е пълен крах (нак там: 89). Обвиненията в мързел, в творческа провокативност и хулиганство звучат меко, ако редом до тях не бъде изобличено психическото състояние на тънгрграунд творците.

Д. Немцова до голяма степен се стреми да моделира противоположната на официоза представа за едни нормални, работещи млади хора, които не са в тежест на обществото, повечето от тях имат средно образование, някои дори висше, и са талантиливи творци. Фактите показват, че Иван Ироус през 1969 г. е лекуван в психиатрия за разстройство на личността и склонност към психопатия; Павел Заичек страда от психически разстройства още от дете, три пъти влиза в психиатрия, диагностициран с шизоидна психопатия; Милан Хлавса многократно се лекува от психически разстрой-

ства. Една от легендите за създаването на ъндърграунда всъщност се базира на запознаването в лудницата на Иван Ироус и поета, писател, философ и водеща фигура на всички генерации на чешкия ъндърграунд Егон Бонди. От някои спомени, разкази и интервюта с членовете на ъндърграунда обаче се подразбира, че тази психическа нестабилност е само поза, швейковски ход, чрез който да бъдат освободени от работа, за да имат време за изкуство.

И докато западноевропейските медии се превръщат в апологети на чешкия ъндърграунд и осъждат остро то нарушаване на човешките права и свободния избор, чешките официални медии провеждат мащабна информационна кампания, с която целят да маргинализират ъндърграунда и да неутрализират риска от възпламеняване на обществото заради процеса, обвинен в митове. Официозната атака носи след себе си нов митологизиращ елемент – моделирането на явлението като престъпно, подсъдим, вандалско. От съвременна гледна точка чешкият ъндърграунд бива оценяван като най-значимото явление на субкултурната карта на Чехословакия и като върхово постижение на „живота в истина“.

Библиография

- Хавел 2017:** Хавел, Вацлав. Властта на безвластните. Прев. Мартин Младенов. София: Black Flamingo Publishing, 2017. 127 стр.
- Bolton 2015:** Bolton, Jonathan. Světy disentu. Charta 77, Plastic People of the Universe a česká kultura za komunismu. Praha: Academia, 2015. 478 s.
- Jirous 2008:** Jirous, Ivan Martin. Zpráva o třetím českém hudebním obrození. – In: M. Machovec (ed.) Pohledy zevnitř. Praha: Pistorius & Olšanská, 9 – 37 s.

Machovec ed. 2012: Machovec, Martin. Hhnědá kniha o procesech s českým undergroundem. Praha: Ústav pro studium totalitích režimů, 2012. 515 s.

Putna 1993: Putna, Martin C. Mnoho zemí v podzemí (Několik úvah o undergroundu a křesťanství) [10.06.2019] <http://souvislosti.cz/archiv/putna1-93.htm>